

НЕСИМЕТРИЧНІСТЬ ТЕРМІНІВ «МОВА ВОРОЖНЕЧІ» І «HATE SPEECH» ЯК ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ МЕДІАТЕОРІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 1 (41).
УДК 070.41

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).181–184

Шебештян Я., Шаповалова Г. Несиметричність термінів «мова ворожнечі» і «hate speech» як проблема української медіатеорії; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті йдеться про проблему некоректності терміна «мова ворожнечі», популярного в сучасних журналістичнознавчих дослідженнях; із урахуванням вимог щодо конструювання й використання терміноодиноць зроблено пропозиції альтернативних варіантів окреслення нетолерантних висловлень у мас-медіа.

Ключові слова: термін, терміносистема, медіатекст, мова ворожнечі, висловлення нетолерантності / негуманності / нелюдяності.

Постановка проблеми. Базовою для сучасного українського журналістикознавства поряд з іншою стала лінгвістична термінологія. Вона застосовується передусім під час вивчення різних аспектів породження і функціонування медіатексту. Це важливо, оскільки медіатекст є центральним поняттям усіх напрямів журналістики – від її історії, де всі зусилля науковців спрямовані на осмислення прецедентних текстів; теорії й практики, що вибудовуються навколо питань принципів і закономірностей створення журналістського тексту, його ідеальних рис, до особливостей оприлюднення і сприйняття аудиторією. Журналістикознавці, як ми бачимо, залучаючи терміноодиноці мовознавства, не завжди враховують їх поняттєвого наповнення, нюансів дефініцій та загалом особливостей уживання. До випадків некоректного застосування належать, зокрема, довільне використання термінів *текст – твір; мова – мовлення; дискурс, парадигма, контекст і комунікативні обставини; абзац – надфразна єдність – речення; система мови – структура мови; елементи – компоненти системи і структури мови* тощо. Питання не обмежується згаданими прикладами (ми вже звертали увагу на різноманітні окреслення теорії медіатексту, пов'язані з ознаками, одиницями, функціями, формами журналістського твору [6]). Ця розвідка спрямована на розв'язання проблеми адекватності застосування актуального зараз у журналістській науковій літературі терміна «мова ворожнечі».

Аналіз досліджень. І журналістикознавча, і мовознавча термінологічні системи не застигли й продовжують формуватися. Звичайно, у лінгвістиці значно більше напрацьовано з огляду як на історію розвитку, так і на предметність самої галузі. Хоча слід зауважити, що в самій науці про мову при наявності розгалуженої, апробованої, потужної системи термінів також є невирішені проблеми. Вони стосуються термінологічної роботи щодо найменувань нових понять і явищ, узгодження національної терміносистеми зі слов'янською та загалом світовою. На це звертають увагу авторитетні науковці, серед яких С. Пахомова в розвідці «Міжмовна асиметрія

словацьких та українських лінгвістичних термінів» [4]. Це одна з найновіших корисних студій, однак концептуальним засадам, принципам, закономірностям, правилам створення й функціонування термінів присвячено багато фундаментальних, до цього часу важливих праць. Маємо на увазі передусім роботи таких видатних українських мовознавців, як І. Огієнко [3], Л. Булаховський [1], Ю. Шевельов [7], в яких не тільки з'ясовано сутність лексичної системи української мови, місце в ній термінів, способи їх конструювання і застосування, а й подано рекомендації щодо ясності, точності, доречності вживання. Ці питання вчені розглядали у зв'язку зі стилістичною специфікою мови та підвищенням ефективності наукового мовлення. Кожен із функціональних різновидів має свої особливості. Так, в академічному різновиді виразною рисою є актуалізація термінів, тобто слів / словосполучень, які виражають спеціальні поняття певної галузі знань, а сукупно становлять її терміносистему, виконують роль метамови.

Журналістикознавцям також важливо знати і враховувати під час застосування основні ознаки термінів. Коротко й інформативно про це написано Ю. Карпенком у «Вступі до мовознавства» (Київ – Одеса, 1991). Серед іншого він подає такі суттєві позиції: 1) терміни мають чітко окреслене значення – «(...) вони не просто виражають поняття, а спираються на наукову дефініцію (визначення) поняття» [2, с. 117]; 2) в ідеалі термін має бути однозначним: «Якщо для інших слів полісемія дуже характерна, то для термінів вона – в межах однієї галузі знань – протипоказана» [2, с. 117]; 3) терміни – поняттєві слова, що мають «(...) винятково денотативне значення, без помітних конотацій» [2, с. 118], тобто виразно логічні, нейтральні одиниці. Звичайно, є чимало відхилень від цих закономірностей у багатьох науках, у т. ч. журналістиці та мовознавстві. Як підкреслює Ю. Карпенко, серед термінів є «(...) і полісемія (...), і синонімія (...), ужиток застарілих або ж підкреслено нових термінів супроводжується виразними конотаціями. Але в основній своїй масі

терміни володіють відзначеними ознаками. І чим послідовніше, тим кращою є відповідна термінологія» [2, с. 118].

Згадані наукові позиції особливо слухні й у зв'язку з функціонуванням нового терміна «мова ворожнечі» – доволі розмитого, багатозначного, не зовсім точного. Нашою метою тут вважаємо виявлення основних недоліків уживання цієї сполуки та пропозиції більш коректних, на нашу думку, варіантів.

Виклад основного матеріалу. «Мова ворожнечі» зараз стала популярною темою не лише в наукових / журналістичкознавчих колах, а й серед журналістів-практиків. З одного боку, це – данина моді, наслідування закордонних колег, а з іншого – спроба систематизувати, обґрунтувати сучасні реалії пропаганди, вияв усього негативного, переважно пов'язаного з недотриманням прав людини, принципів толерантності (у т. ч. етнічної, расової, релігійної, гендерної тощо).

Отже, очевидною є потреба оцінки самого поняття «мова ворожнечі» та відповідного його окреслення як нового терміна. Висока частотність у науковій літературі, спроба задіяти його і в правничому контексті, застосування у публічних дискусіях засвідчують, що аналізоване поняття багатьма сприймається як термін, однак залишається розмитим, чітко не визначеним, позбавленим основних термінологічних рис. До цього часу немає прийнятної наукової, коректної, загальновизнаної вченими дефініції.

І не даремно. Нагадаємо, що мова – поняття перш за все лінгвістичне, одне з центральних у мовознавстві, де аксіоматичним уже стало розмежування мови – мовлення як абстрактного і конкретного, загального і часткового, парадигматичного і синтагматичного (див. енци. «Українська мова» [5], праці Л. Булаховського, Ю. Карпенка та ін.). Це аргумент не на користь термінологізації поняття «мова ворожнечі». Помітною є й невідповідність українського аналога англійському оригінальному поняттю *hate speech*, де *speech* не означає мова. Тут ідеться швидше про мовну діяльність, мовлення, висловлювання. Тому якщо й запозичувати це поняття, то окреслювати як «висловлювання нелюбові / ненависті / огиди». На нашу думку, навіть у такому варіанті воно більш прийнятне, таке, що відповідає сутності явища. Тобто відображає основне – конкретне застосування мовних ресурсів у конкретних умовах, а не вказує на якусь окрему універсальну мову ненависті, образ і приниження. Всяка мова має невичерпний потенціал для вираження думки – як позитивної, нейтральної, так і негативної. І тільки мовець обирає найбільш прийнятне для нього. До прикладу, таврування, навішування ярликів, негативна оцінка може здійснюватися за допомогою на перший погляд нейтральних ресурсів мови (згадаймо, якого значення набувають *брат, братні народи* в устах російських пропагандистів); інтелектуальне шахрайство, омана, підміна понять відбуваються часто на основі переосмислень, уживання слів із невластивими їм значеннями (як у

словнику російських ідеологів своєрідний сенс мають такі одиниці, як *хунта, фашисти* etc.).

Раціональніший підхід до інтерпретації явищ, пов'язаних із виявами у мовленні агресії, приниження, ненависті, нетерпимості, дискримінації за різними ознаками, знаходимо у міжнародних правничих документах, де мову ворожнечі окреслюють переважно як антигуманні висловлювання. Так, «Комітет міністрів Ради Європи визначає мову ворожнечі як усі форми самовираження, які включають поширення, підбурення, сприяння або виправдання расової ненависті, ксенофобії, антисемітизму чи інших видів ненависті на ґрунті нетерпимості, у тому числі: нетерпимість висловів у формі радикального націоналізму та етноцентризму, дискримінації та ворожості щодо меншин, мігрантів і людей з числа іммігрантів...» [8].

Обговорюваного явища стосується чимало уже згадуваних нами міжнародних документів, зокрема Загальна декларація прав людини (схвалена ООН 1948 р.), Європейська конвенція про права людини та основоположні свободи, Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права, Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, негуманних або таких, що порушують права людини, видів поведінки та покарання, Декларація ЮНЕСКО принципів терпимості та інші.

Слушним в цьому контексті й таким, що заслуговує на повагу, вважаємо висновок авторів відповідної статті Вікіпедії про те, що «найскладнішим у міжнародному праві є не саме покарання за «мову ненависті», а її класифікація. Адже потрібно проводити межу між свободою вираження поглядів, «мовою ворожнечі» та правом на недискримінацію» (uk.wikipedia.org/wiki/Мова_ворожнечі). Тим більше, що дати цьому поняттю максимально чітке, логічне, обґрунтоване визначення майже неможливо.

Висновки. Вважаємо, що формулювання «висловлення нетолерантності / негуманності / нелюдності» більш термінологічно прийнятні, ніж «мова ворожнечі». Пропоноване окреслення, сподіваємося, також допоможе уникнути невиправданої кваліфікації будь-яких публічних висловлювань (особливо в медіа) про негативні явища як «мови ворожнечі». Усе, що суперечить моральним нормам, гуманістичній ідеї, закріпленім у відповідних законодавчих актах правам людини, принципам толерантності, безперечно, є негативним. І якщо воно виявляється у мас-медійному мовленні (яке за своєю природою є ситуативним, частковим, пов'язаним із відповідними просторово-часовими умовами), то має, на нашу думку, оцінюватися аналітиками не абстрактно («мова ворожнечі»), а конкретно – як висловлення ворожості, ненависті, ксенофобії, сексизму, шовінізму тощо. А у випадках узагальнень можна задіювати для осмислення цих негативних явищ у мас-медіа сполуки висловлення нетолерантності / негуманності / нелюдності.

Отже, замість не зовсім коректного терміна «мова ворожнечі» варто використовувати більш точні окреслення, які, крім усього іншого, краще узгоджуються з первинною одиницею «*hate speech*»

і можуть виражати різний ступінь вияву нетолерантності в медіатексті – від зневаги, недоброчливості до відвертої ворожості, ненависті.

Термінологічні наукові проблеми, про які

йшлося, безпосередньо пов'язані з журналістською теорією та практикою. Вирішення цих питань сприятиме підвищенню якості як наукових досліджень, так і професійної діяльності медійників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. К.: Рад. школа, 1955. 248 с.
2. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства. К.; Одеса: Либідь, 1991. 280 с.
3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. К.: АТ «Обереги», 1994. 72 с.
4. Пахомова С. Міжмовна асиметрія словацьких та українських лінгвістичних термінів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Сер. Філологія. Вип. 2(40). Ужгород, 2018. С. 24 – 29.
5. Українська мова: Енциклопедія. К.: Українська енциклопедія, 2000. 752 с.
6. Шаповалова Г. В., Шебештян Я. М. Теоретико-практичні питання текстознавства. Ужгород: Гражда, 2016. 100 с.
7. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947 – 1953). К.: Темпора, 2012. 664 с.
8. Wikipedia. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Мова_ворожнечі.

REFERENCES

1. Bulakhovskiy L. A. (1955) *Narysy z zahalnoho movoznavstva* [Essays on general linguistics]. K.: Rad. shkola. 248 s. [in Ukrainian].
2. Karpenko Yu. O. (1991) *Vstup do movoznavstva* [Introduction to Linguistics]. K.; Odesa: Lybid. 280 s. [in Ukrainian].
3. Ohienko I. (1994) *Nauka pro ridnomovni oboviazky* [The science of mother tongue duties]: *Ridnomovnyi katekhyzys dlia vchyteliv, robotnykiv pera, dukhovenstva, advokativ, uchniv i shyrokooho hromadianstva*. K.: AT «Oberehy». 72 s. [in Ukrainian].
4. Pakhomova S. (2018) *Mizhmovna asymetriia slovatskykh ta ukrainskykh linhvistychnykh terminiv* [Interlingual asymmetry of Slovak and Ukrainian linguistic terms]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ser. Filolohiia*. Vyp. 2(40). Uzhhorod, S. 24 – 29. [in Ukrainian].
5. *Ukrainska mova: Entsyklopediia* (2000) [Ukrainian Language: Encyclopedia]. K.: Ukrainska entsyklopediia, 752 s. [in Ukrainian].
6. Shapovalova H. V., Shebeshtian Ya. M. (2016) *Teoretyko-praktychni pytannia tekstoznavstva* [Theoretical and practical issues of textual studies]. Uzhhorod: Grazhda. 100 s. [in Ukrainian].
7. Shevelov Yu. (2012) *Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy ta inshi linhvistychni studii (1947 – 1953)* [Essay on Contemporary Ukrainian Literary Language and Other Linguistic Studies (1947 – 1953)]. K.: Tempora, 664 s. [in Ukrainian].
8. Wikipedia. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Мова_ворожнечі [Hate Speech]. [in Ukrainian].

ASSYMMETRY OF TERMS «МОВА ВОРОЖНЕЧІ» («MOVA VOROZHNECHI») AND «HATE SPEECH» AS A PROBLEM OF UKRAINIAN MEDIA THEORY

Abstract. The article deals with the problem of incorrectness of the term «hate speech», which is popular in modern journalistic researches. Taking into account the requirements for the construction and use of terms, suggestions have been made for alternative options for defining intolerant statements in the media. The relevance of intelligence is caused by the problems of formation of the term system of Ukrainian journalism, where the basic among other things is linguistic terminology. It is primarily used in the study of various aspects of the generation and functioning of media. This is important because media text is a central concept in all areas of journalism - its history, where all the efforts of scholars are to understand precedent texts; theories and practices that are built around issues of principles and patterns of creating a journalistic text, its ideal features, features of publication and perception by the audience. Journalists, attracting the terms of linguistics, do not always take into account their conceptual content, features of use.

This intelligence seeks to address the problem of the adequacy of the use of the term «мова ворожнечі («mova vorozhnechi»)» in the journalistic scientific literature at present. The main objectives here are to identify the main disadvantages of using this compound and to offer more correct options. The formulation of «expression of intolerance / inhumanity / non-humanity» is more terminologically acceptable than «мова ворожнечі («mova vorozhnechi»)». The proposed outline will help to avoid the unjustified qualification of any public statements about negative phenomena as «мова ворожнечі («mova vorozhnechi»)». Anything contrary to moral standards, humanistic ideas, legislation, etc. is negative. Being in the media, it should not be judged in the abstract («мова ворожнечі («mova vorozhnechi»)»), but specifically - as an expression of hostility, hatred, xenophobia, sexism, chauvinism, etc. And in the case of generalizations, one can use the understanding of these negative phenomena in the mass media to express intolerance / inhumanity / inhumanity.

Keywords: term, term system, media text, «hate speech», expression of intolerance / inhumanity / inhumanity.

Стаття надійшла до редакції 25 червня 2019 року.

© Шебештян Я., 2019 р.

© Шаповалова Г., 2019 р.

Ярослава Шебештян – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-3003-5218>

Yaroslava Shebeshtyan – Candidate of Philology, Associate Professor of the Journalism Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-3003-5218>

Галина Шаповалова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-8935-5673>

Halyna Shapovalova – Candidate of Philology, Associate Professor of the Journalism Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8935-5673>